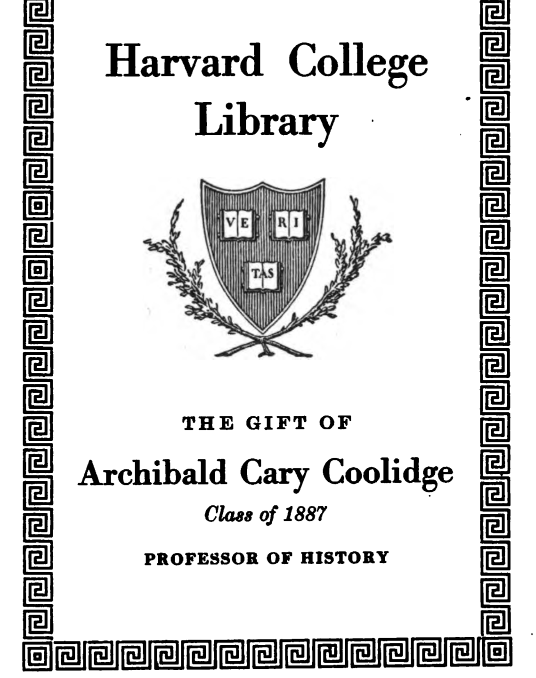

LO GRAN REY

En Jaume Ier. lo Conquistador

BIOGRAFÍA POPULAR

ESCRITA PER

MOSSEN JAUME COLLELL

Canonge de la Sèu de Vich

BARCELONA

ESTAMPA DE HENRICH Y COMPANYÍA

1908

LO GRAN REY

N JAUME Ier., LO CONQUISTADOR

LO GRAN REY

En Jaume I.er lo Conquistador

BIOGRAFÍA POPULAR

ESCRITA PER

MOSSEN JAUME COLLELL

Canonge de la Sèu de Vich

BARCELONA

ESTAMPA DE HENRICH Y COMPANYÍA

1908

Edició de cent mil exemplars publicada per acort y á despeses de la Comissió Municipal barcelonina del VII Centenari del naixement del Rey En Jaume I.er

PROEMI

En lo fascicle dels *Estudis Universitaris Catalans*, corresponent al mes de Octubre del any passat, tot dolentnos del desconeixement que en general hi ha en lo nostre poble de les grans figures y de les gestes principals de la nostra historia, escrivíam lo següent, á propósit del VII Centenari del naixement de Jaume Ier:

«Lo gran Rey! Fins ell, la més alta y més noble figura de Rey de la Edat Mitja, *ell qui fo rey de natura e rey de virtut e gracia*, aquell gran Monarca de qui diu lo pros Muntaner *que jamés no fo nat senyor á qui Deus faes majors gracies ne pus assenyalades*, també fou posat á la penumbra d'un tercer terme en la historia general y més encara en la memoria dels pobles. La llegenda castellana, com espessa mata de plantes parassitaries, cobrí y amagá la historia de Catalunya als meteixos catalans; y per la majoría dels nostres conterranis, fins dels qui han pogut rebre alguna instrucció, la noció de la historia patria queda reduhida á una serie de fets deslligats, á narracions fragmentaries y á una incompleta y borrosa galería de personatjes de qui sols se'n sab el nom y no se'n coneixen les obres. La influencia que aquest desconeixement ha de tenir en la direcció del actual moviment de reconstitució en sentit francament nacionalista, no cal més que senyalarla, y per açó creyém necessari, urgentí m, aprofitar totes les ocasions que oferirse pugan, per retornarli al n ·e poble lo que's pot anomenar *conciencia històrica*.

ıra se'n presenta una d'oportuníssima y per demés magnífica ab n ı de la celebració del VII Centenar del naixement del Rey en Jaume. S n personatje hi ha en los anals de Catalunya que millor represente y p nifique, en sa fesonomía moral y adhuch en ses faccions físiques, lo

schema sintètich de les qualitats de la nostra raça, es sens dupte lo ***bell fill e gracios*** que nasqué en lo palau de Tornamira de Montpeller.

»Tan veritat es lo que acabam d'estampar, que, axís com diu Titus Livius que, tot repassant y escrivint les gestes dels antepassats, ***nescio quo pacto fit animus antiquus***, «que talment sembla que l'esperit se torna antich», aixís també llegint y meditant los alts fets y les ensenyances del gran Rey, sembla que un se sent més catalá, perque penetra més endins en lo sentit íntim de la nostra niçaga.....»

Veus'aquí, donchs, perqué ab molt de pler hem acceptat la honrosa comanda de la Comissió del Centenari, d'escriure una Historia que puga anar á mans de tothom y fasse coneixer al poble aqueixa altíssima figura del Conquistador. Hem fet lo possible, perque dins del petit espay d'un compendi de vulgarisació popular, ressortís be, sino de gran relleu, almenys ben dibuixada, la tan grandiosa com atrayent imatge que ell meteix nos deixá perfectament gravada en les incomparables, encisadores planes de sa Crónica.

Barcelona, 1 de Febrer de 1908.

CAPÎTOL PRIMER

Naixement é infantesa del Rey En Jaume. — Infortuni de sa mare. — Ab intervenció del Papa Innocenci Tercer, es lliberat de la tutela den Simón de Montfort. — Corts á Lleyda per la jura del rey. — Sa estada ab los Templaris de Montsó.

(1208-1217)

En la venturosa nit del 1 al 2 de Febrer del any 1208, Donya María de Montpeller, esposa del Rey en Pere II d'Aragó, anomenat *lo Católich*, doná feliçment á llum un hermós y avinent infant que venía al mon previngut ab singulars benediccions y pressagis de benaurança y acompanyat de senyals d'una altíssima predestinació. Oigam com ell mateix ho compta en les primeres planes de la seva admirable Crónica: (*)

« E quan la Reyna nostra mare se senti prenys, entrassen á Mont-
» pestler. E aqui volch nostre Senyor que fos lo nostre naximent
» en casa daquels de Tornamira, la vespra de nostra dona Santa
» Maria Candelera. E nostra mare sempre que nos som nats envians
» á sancta Maria, e portaren nos en los braces, e deyen matines en
» la esglesia de nostra Dona; e tantost com nos meseren pel portal can-
» taren *Te Deum laudamus*. E no sabien los clergues que nos degues-
» sem entrar allí; mas entram quan cantaven aquell càntich. E puys
» -aren nos á sent Fermí, e quant aquels quins portaven entra-
» 'per la esglesia de sent Fermí, cantaven *Benedictus Deus Israel*.
» quan nos tornaren á la casa de nostra mare, fo ella molt
» gra daquestes pronostigues quens eren esdevengudes. E feu
» .xij. candeles totes de .i. pes e duna granea, e feules encendre

Per les cites de la Crónica reyal, nos servim del text publicat per Don Marián Aguiló.

» totes ensemps, e a cada una mes sengles noms dels apostols, e pro-
» mes á nostre Senyor que aquela que pus duraria, que aquel nom
» auriem nos. E dura mes la de sent Jacme be .iij. dits de traves
» que les altres. E per aço e per la gracia de Deu havem nos nom
» en Jacme. »

L'alegre nova del naixement, si fou causa de gran goig y de falagueres esperances per lo reyalme d'Aragó y molt en particular á la nació catalana, degué contrariar algunas mal contingudes ambicions de turbulents prínceps y tal volta de prop-parents del Rey, los qui coneixent lo poch ó ningun amor del Rey En Pere envers sa dissortada muller, filla den Guillem de Montpeller y de la princesa grega Eudoxia, confiarían haver la corona, per falta de successió llegítima. Lo cas fou que un día, estant en lo breçol lo bell infant, per un portell ó trapa que donava á sa cambra, li tiraren un *cantal* ó grossa pedra per matarlo, « e caech prop del breçol; mas nostre » Senyor nos volgué estorçre que no morissem. »

Sobre aquell reyal breçol, aixís com hi vetllava solícita la Providencia, s'hi extenía un vel de tristesa, una boyra espessa de inquietuts y temors. L'inexplicable aborriment del Rey En Pere per sa llegítima esposa, cresqué fins al punt de pretendre del Papa Innocenci III la anulació del matrimoni; y la infortunada María, abandonada de son espós y malmenada per sos propis parents de la casa de Montpeller, cercá refugi y consol prop del Pare Sant, y morí á Roma en opinió de santa, lo día 19 d'Abril de 1213, essent enterrada en la Basílica de Sant Pere, prop del altar de Santa Petronilla. De ella fa son fill un breu pero eloqüent panegírich, ab estes paraules: « De la Reyna Dona Maria nostra mare volem aytant dir, que si
» bona dona havia al mon, que ela ho era, en tembre e en honrar
» Deu, e en altres bones costumes que en ela eren. E poriem molt
» be dir de ella: mas deimne aytant que fa compliment a tot lals,
» que ela es amada per tots los homens del mon qui saben de sos
» capteniments. E nostre Senyor la ama tant y li dona tanta de
» gracia, que Reina sancta es clamada per aquels qui son en Roma
» e per tot laltre mon. »

Lo papa Innocenci « qui fo el meylor apostoli que de la sao que
» fem aquest libre en .c. anys passats no hac tan bon apostoli en la
» esglesia de Roma », no sols defensá'ls drets de la reyna Donya María y'ls de son fill, sino que fou com l'ángel guardiá del hereu de la corona d'Aragó. Lo Rey En Pere, volent defensar, com li pertocava, los drets dels prínceps y senyors del Llengadoch y de la Provenza, traidorament atacats per la Lliga dels francesos del Nort, qui á pretext de la creuada contra'ls heretjes albigesos, volían acabar ab los estats del Mitjorn que regonexían l'alta sobiranía dels Reys

d'Aragó, Comtes de Barcelona; cregué lograr la pacificació, tractant y concordant un conveni ab lo comte Simón de Monfort que era'l cap de la Lliga, en virtut del qual lo Rey se comprometía á casar son fill Jaume ab la filla del de Montfort, donant per penyora y garantía del contracte son propi fill que tenía aleshores tres anys (1211) y que desde'l moment passá com hostatje en poder del implacable enemich del Comte de Tolosa y demés senyors dels Estats meridionals. Aqueix fet que proba l'esperit cavalleresch del Rey En Pere, no doná'l bon resultat que ell s'en prometía; proseguint los de la Creuada en son intent dominador y en sos actes de crueltat verament ferotje, desohint uns y altres los bons consells del mateix Papa; cregué'l rey Católich, lo vencedor dels moros en las Navas, que era arribada l'hora de pendre la ofensiva, no per favorir la heretjía, sino per aydar á son cunyat lo Comte de Tolosa. Enviá al comte Simón de Montfort la declaració de guerra, y ab un exércit, no molt nombrós, de catalans y aragonesos, reunit á tota pressa, se'n entrá pel Llengadoch y assetiá á son adversari en la vila de Muret. Contraria li fou la sort, y batallant heróicament morí'l pare de Don Jaume, lo día 12 de Setembre de 1213.

Al saberse la infausta nova de la batalla de Muret, lo primer en que pensaren los súbdits del Rey d'Aragó, fou en unirse per castigar al ambiciós Simón de Montfort y lliberar de sa tutela al noy qui havía de cenyir la reyal corona. No havía de soltar fácilment la presa'l qui, després dels fets d'armes, pensava en consolidar son domini sobre'l Mitjorn de França, ab lo concordat matrimoni de sa filla ab lo infant que tenía en son poder com á penyora. Pero mentres en Nunyo Sanxez, parent del rey, ab en Guillem de Moncada y'l vescomte de Cardona feyan incursions devastadores per les terres del de Montfort, una embaixada de catalans y aragonesos en la qual hi havía nobles cavallers, lo bisbe de Albarracin y'l gran Maestre dels Templaris En Guillem de Montrodon, se presentá al Papa demanantli que obligás al de Montfort á entregar sense condicions l'august orfe hereu llegítim del Casal d'Aragó.

Fos de bon grat, fos per força, lo manament del Papa fou obehit; y en Simón de Montfort feu entrega del príncep al cardenal Pere de Benevento, llegat pontifici, en la ciutat de Narbona, ahont se havía congregat una magna assamblea de grans senyors y nobles ciutadans del reyalme. «E nos (diu lo Rey) podiem aver laora .vj. »anys e .iiij. meses. E agren acort can forem en Catalunya quins »nodriria; e acordarense tots quens nodris lo Maestre del Temple en »Montso; e son nom daquel Maestre era en .G. *(Guillem)* de Montre»don, qui era natural Dosona *(Vich)* e Maestre del Temple en Arago »en Catalunya.»

Mes, abans de entrar baix tan segura y fael custodia, dintre'ls murs del Castell de Montsó; se reuní Cort á Lleyda, de Catalans y Aragonesos, convocada «en nom de nos e ab segel novell quens faeren »fer» á la qual assistiren l'Arquebisbe de Tarragona. bisbes, abats, los richs homens de cada hu dels Regnes y de cada ciutat deu homens «ab autoritat dels altres que ço que els farien que fos feyt:» Lo llegat pontifici, cardenal de Benevento, cumplint sens dupte les sábies instruccions de Innocenci III, presidí tan memorable com il-lustre assamblea, en la qual tots los presents «juraren nos quens gardarien »nostre cors e nostres membres, e nostra terra e quens gardarien en »totes coses e per totes.» Posat en braços del arquebisbe «Nesparech, »qui era del liynatge de la Barca e era nostre parent», aquell noy de set anys no cumplerts rebía'l primer homenatje y'l jurament de fidelitat de sos súbdits, responenthi ell ab paraules consemblants que'l Prelat tarragoní li dictaría. Pochs epissodis hi haurá en la historia que tingan la solemnitat grandiosa y épica de la jura y proclamació del rey En Jaume.

No's descuyda'l reyal cronista al referir l'escena de la Cort de Lleyda, de notar que no hi acudiren sos oncles Don Ferrán y'l Comte Don Sanxo, «car havian esperança que cascú fos Rey.» Eixes paraules, que son la clau per explicar fets posteriors del seu reynat; son ensemps la justificació de la conducta del cardenal llegat qui, ben aconsellat per los mateixos qui havían recorregut á la mediació del Papa, no volgué confiar la guarda y bona criança del rey á ningú més que al gran Maestre dels Templaris qui gosava de bona reputació de varó prudent y de cavaller lleal; nomenant á la vegada una especie de regencia, instituint á Don Sanxo *Procurador general de Aragó y Catalunya;* pero èn realitat volent que administrassen lo regne, dos per Aragó, Pere Ahones y Pere Fernández de Azagra, y un per Catalunya, lo vescomte Guillem de Cardona; quedant lo senyoríu de Montpeller sots lo govern den Guillem de Cervera, conseller especial del Rey, *ab Inocentio Papà tercio consiliarius constitutus*, com diuen los documents.

Aixís cumplí'l gran Papa, no sols ab los devers del seu ministeri apostólich de Cap de la Cristiandat, sino també ab les promeses fetes al rey Don Pere y á la reyna Donya María qui, en son testament, posava baix la protecció de la Santa Seu de Roma son fill Ja[...]e y tots sos bens.

Allá en la fortalesa-convent del Temple de Montsó passá [...]s anys y mitx, adoctrinantse cristianament y rebent sabis consells [...] el gran Maestre, y féntseli més plaent aquella reclusió que'l posa[...] á cubert de maquinacions perverses, la companyía d'un altre mi[...]ó, cosí-germá seu y quasi de sa edat, en Ramón Berenguer, Co[...] le

Provença que havía quedat orfe á la edat de tres anys, y per orde del Cardenal de Benevento també estava baix la tutela del gran Maestre del Templaris. Es natural que la conversa més freqüent que'ls dos noys tindrían, versaría sobre lo que'ls hauría d'esdevenir quan eixirían de aquell claustre-militar; y com un parell d'aguilóns que senten ja crescudes ses ales, desitjarían aixecar el vol á las regions no serenes ni tranquiles del regiment de pobles. A Don Jaume l'esperonava fort lo coneixement que tenía de la situació dels seus regnes, y de les divisions y «bandos entre'ls richs homens Darago», de lo qual n'havía esment per las freqüents visites que rebía de uns y altres que li pregavan «exissem del castel de Montsó per parti- »des, per tal que vinguessem de la una partida e destruyssem l'altra.» Aquest desitx se feu vehement é irresistible quan un jorn lo seu cosí, lo Comte de Provença, feuli saber que havía rebut missatge «dels »richs homens de sa terra que a die sabut vendrien ab una galea a »Salou e quel traurien celadament del Castel de Montsó e que sen »irien ab el tro en Proença, e axí com fo cogitat per els se complí.» Desde aquell moment, Don Jaume frissá per eixir de Montsó, y es de creure que'ls mateixos Templaris, per lliurarse ja de responsabilitat, no posarían obstacle á la seva fugida, y cridant lo rey als qui creya sos més faels servidors, un jorn á punta d'alba isqué del Castell, prenent, per dirho aixís, en ses mans lo ceptre y la sort de son reyalme, á la tendra edat de nou anys.

CAPÍTOL SEGON

Desde la sortida de Montsó fins á la conquista de Mallorca.

(1217 - 1228)

NINGUN monarca del mon ha fet son aprenentatje de rey en les condicions en que'l feu Don Jaume. A la tranquilitat del cas- de Montsó seguiren inmediatament la agitació y'l sobressalt de les ordies intestines que á moments posaren al Regne d'Aragó á dos del avench de l'anarquía. La turbulent aristocracia aragonesa ida en bandos y en partits que mútuament s'hostilisavan, y

tots plegats feyan cara á son senyor natural; gelosa de sos furs y preeminencies, tenía per capdills principals als parents del mateix monarca, l'infant Don Ferran, monjo belicós é inquiet, y'l Comte Sanxo qui, sens dupte, en sa qualitat de *Procurador general*, pensava poder exercir una absoluta tutela y decisiva influencia sobre son nebot, qui no podent donar consell als altres, com ell diu en la Crónica, necessitava regirse pel consell dels qui'l rodejavan. Pero'l seny clar y'l valor propi de sa niçaga y sobre tot la confiança en Deu, se revelaren molt aviat en tots los actes del rey infant qui trobava sos Estats malmenats per la indisciplina y la mateixa casa real en suma pobresa, puix com diu ell: «tota la renda que nostre »pare havia en Aragó e en Catalunya era empenyorada tro als »juheus e als sarrayns, e encara les honors que eran .DCC. cavalle»ries en aquel temps, e nostre pare lo Rey don .P. haviales totes »donades, e venudes de .CXXX. enfora: e no haviem a .j. dia »quant nos entram en Montsó, que menjar, si era la terra destroyda »e empenyorada.»

Cóm se podía fiar de sos nobles vassalls lo rey en Jaume, ens ho dirá la dramática escena ocorreguda al día meteix de la sortida del castell de Montsó. Ab l'estol dels qui l'havían anat á traure del Temple, entre'ls quals no hi mancava lo lleal Guillem de Çervera, s'encaminá cap á la ciutat de Osca, quan tot d'una's topan ab la host del Comte Sanxo qui havía jurat envermellir de sanch tota la ribera del Cinca, si no podía apoderarse de la persona del rey. «E »nos exim sus lalba de Montsó e quan som al punt esperans la com»panya: e dixeren nos quel comte don Sanxo era en Selgua ab tot »son poder e ques combatria ab nos. E nos la donchs no haviem »mas .IX. anys, e per temor de la batayla que cuydavem haver .j. »cavaler prestans .j. gonio leuger quens vestissem: e aço fol nostre »començament de les primeres armes que nos presem. E anam aquel »dia á Berbegal que no trobam contrast en la carrera, e altre dia en»tram en Osca. E vinguem depuys á Saragoça, e fo la primera ve»gada que nos som anch en Arago. E les gens foren molt alegres de »la nostra venguda.» ¡Cóm s'hi sent bategar la sanch generosa del futur conquistador en eixos mots d'una ingenuitat homèrica!

Ell conegué que sa primera tasca era la de conquistar, per dirho aixís, son propi reyalme, afermant la autoritat sobirana sobre ts sos vassalls, grans y petits, sens detriment de les públiques lli r-tats: pacificar los ánims dels richs homens sempre amatents á l e-volta, fins per petites questions; no inclinarse á cap dels bando le l'alta noblesa, mostrantse imparcialment justicier, y millorar e lo possible la situació económica del seu erari, per conseguir aix la major independencia en tots sos actes.

A l'obra de pacificació se vegé eficaçment ajudat per la poderosa influencia del successor de Innocent III, lo papa Honori també tercer de aqueix nom, qui ab lletres dades á 26 de juliol de 1219, feya saber á son Llegat en la provincia de Narbona y Auch, lo Cardenal Bertrand, que posava baix la protecció de Sant Pere y la seva, «la »persona del rey, son reyalme de Aragó, sa terra de Catalunya, sa »vila y terra de Montpeller, y tots sos bens presents y futurs.» Y per donar cumpliment á eix acte pontifical, lo Sant Pare nombra consellers del Rey al arquebisbe de Tarragona, Sparagus, á Guillem de Cervera, á Pere Ahones y á Exemen ó Ximen Cornel, de qui diu Don Jaume «que era ja de dies, e pesava li aquels mals que veya en »Arago tan grans, car el era lo pus savi hom que en aquel temps fos »en Arago, el pus aconseylat.» Y es de creure que may li faltá, pera guiarlo en los primers passos de sa vida pública, la sana y poderosa influencia del Orde dels Templaris que, per son institut y per la altesa de mires dels qui'n tenían la direcció, estava molt per demunt de les rivalitats dels richs homens y de les pretensions exorbitants del feudalisme aragonés.

Per altra part, lo Rey se sentía fortament apoyat per Catalunya, ahont, si no hi faltavan disturbis á vegades sagnants entre la més alta noblesa, com eran les Cases de Moncada y de Cardona, no hi havía les passions rencoroses dels bandos de Aragó, y feya de gran contrapès per lo equilibri social, la gran massa del poble que á l'ombra de la monarquía faelment acatada y de ses llibertats municipals respectades, anava desplegant son geni industrial y mercantil, dirigit per una ciutadanía intelligent y rica que sentía envers lo seu llegitim soberá, l'hereu de sos Comtes preclars, amor sincer y adhesió incondicional. Aixís veyem que, estant encara en lo castell de Montsó, pera subvenir á les més peremptories necessitats del rey, los principals barons de Catalunya reunits en la fortalesa del Temple, als 19 de Juny de 1217, votaren lo impost del *bovatje*, ó sía un tribut sobre'ls caps de bestiar, segons era costum de oferirlo en los principis de cada regnat.

Podem dir que es precisament á Catalunya hont inaugura Don Jaume son govern efectiu, ab les Corts particulars convocades á Tarragona, pel Juliol de 1218, y después pel Setembre ab les Corts generals celebrades á Lleyda. Es de notar que en aquestes hi foren pr sents Don Sanxo y Don Ferran, fent pleyt-homenatje á son nebo , y renunciant lo primer á la administració del reyalme que li ha ía sigut confiada. Sincera fou la sumissió del Comte Sanxo; no ai s la del abat de Montaragón, Don Ferran, esperit ambiciós y ba allador, qui prevalentse de son parentiu ab lo rey y de sa eleva posició, se havía de convertir á no tardar en fautor y capdill

de la Lliga ó confederació dels richs-homens aragonesos, sempre amatents, á pretext de defensar sos furs, á posar trabes á la acció moderadora del poder real; y com diu ab molta exactitut lo baró de Tourtoulon, fent sempre'l doble joch de voler sostenir y afiançar la corona, mentres li arrencaven sos millors florons. Per no sucumbir al pes de tantes dificultats y véncer tants obstacles, be necessitava'l rey que havía pres lo govern de sos Estats á la edat dels jochs y deports infantils, aquell tremp de carácter, aquella imperturbable serenitat y reposada energía que resplandiren en tots los actes de sa gloriosa existencia. En mitx de tanta confusió y desorde en la cosa pública, en aquella escola de la contradicció, que es la pedra de toch dels grans carácters, se formá y modelá la gran figura del Conquistador que's pot dir passá, ab un salt de gegant, de la infantesa á la virilitat, sens coneixer les indecisions y volubilitats de la adolescencia. Moments hi hagué que la proba fou duríssima; mes abans de parlarne, caldrá esmentar dos actes importants de la vida del Rey.

Es l'un son casament ab Donya Leonor de Castella, unió iniciada per la reyna Donya Berenguela, y aprobada y concertada per los consellers més íntims de Don Jaume, per quant hi veyan en eixa aliança ab la filla del Rey Alfons VIII una penyora de engrandiment per lo Casal d'Aragó. Tenía aleshores lo rey no més que tretze anys, y á pesar de que havía fet bona creixensa, no havía entrat encara en plena pubertat, com ell indica candorosament en su Crónica. La ceremonia dels desposoris tingué lloch en la vila de Agreda, á primers de Febrer de 1221, presentantshi'l rey d'Aragó acompanyat de bisbes, de la flor de sos cavallers ricament habillats, entre'ls quals s'hi veya una comissió dels cònsols de Montpeller que feu present al rey d'una magnífica peça de drap d'or de Llevant. D'Agreda passá la cort real á Tarazona, y en la iglesia de Santa María se feu la ceremonia de armarse cavaller lo novell espós. Després de haver fet la vetlla de les armes, ohí la missa del Esperit Sant; y avantçantse al altar, prengué la espasa que acabava de benehir lo bisbe Guillem, la besá y per ses propies mans se la cenyí, significant ab aquest gest de soberana gallardía, que'l Rey no havía de rebre d'altri la arma sagrada, símbol de son poder é instrument de sa justicia.

En tot aixó anava creixent la popularitat del monarca, qui acompanyat de sa muller visitá varies ciutats y llochs del regne; pero prompte sobrevingueren nous conflictes que l'obligaren á pendre part en fets de guerra, com fou sitiar al de Moncada en son castell, acció frustrada com ho havía sigut lo siti de Albarracín emprés per abatre l'orgull del poderós Pere Fernandez de Azagra. A cada no-

ment esclatavan disturbis, sempre atiats per la turbulent aristocracia, per aquells richs-homens de qui's pot dir alló de que quiscun «portava un rey al cos»; pero'l moment més critich, la proba més dura pel jove monarca fou quan se vegé quasi desamparat y catiu en la Zuda de Saragoça, á causa de la rebéllió promoguda y dirigida per lo infant-abat de Montaragón, Don Ferran. A la lliga dels aragonesos s'hi adherí lo ressentit Guillem de Mòncada, mentres que En Ramon Folch de Cardona guardava fidelitat al rey. Lo malestar se feya general; tots los estaments de la societat se'n ressentían de la falta de pau y tranquilitat; agravantse la situació per lo flagell de la fam que en 1226 assolá una gran part de Catalunya y part d'Aragó, inevitable seqüela de les guerres civils. En això se feu sentir la veu pacificadora del Metropolitá, Spargo; y á la fi, cansats los fautors de la revolta de sos propis desafurs, y coneixent lo dany que causavan, se concertaren per fer les paus, y després de entrevistarse y reconciliarse ab lo Rey en la serra de Alcalá, ab mútues expressions de amor y de regoneixement, terminá Don Jaume son parlament ab estes paraules: «Ço que vosaltres nos havets mostrat, »e ab tant gran devoció e faya á pendre, somne pagats, e prenem la »bona voluntat en esmena, e volem vos retenir en nostra amor e en »nostra gracia.»

Per ajustar be eixes paus, y acabar algunes rahons pendents, los tres árbitres, l'arquebisbe, lo bisbe de Lleyda y'l Maestre del Temple fra Francesch de Montpezat, donaren á 31 de Mars y 1 de Abril de 1227, dues sentencies, en virtut de les quals lo rey perdonava á tots, nobles y burgesos, y quedavan anulades y desfetes totes les lligues y confederacions que poguessen torbar la pau dels Estats. Ja era hora de que l'águila pogués lliurement aixecar son vol envers sos enlayrats destins.

CAPÍTOL TERCER

Preliminars de la creuada contra'ls moros. — Divorci del Rey. — Conquista de Mallorca.

(1228-1230)

No sols com á recurs polítich per pacificar los esperits revoltosos, sino principalment per respondre al ideal de sa época y seguir lo propi impuls de rey cristiá, de fe ardentíssima, havía de pensar Don Jaume en guerrejar contra'ls mussulmans, desde que en la Seu de Ta-

razona se cenyí la espasa y entrá en l'orde de cavallería per aixamplar sos reyalmes y extendre la fe de Jesucrist. Així'l veyem, per l'octubre de 1225, posar siti al inexpugnable castell de Penyíscola, sense rebre l'auxili dels cavallers d'Aragó á qui havía cridat, com tampoch compaguereren á la cita que'ls doná per reunirse á Terol, y allí començar una forta campanya contra'ls moros de Valencia. Tres setmanes s'estigué'l rey esperantlos, y acabades les vitualles, desistí de la empresa, no sens trauren algun profit; puix que sols al remor de que'l rey d'Aragó anava á invadir son regne, l'emir de Valencia Abuçéit entrá en tractes, y's comprometé «quens daria les quintes de Valencia é »de Murcia, que haguessem treuga ab ell, é prenguemla.»

En vista de eixa actitut, era natural que'l Rey pensás en empendre la creuada per un altra banda, y volgué la Providencia que pensás en Mallorca, com hi pensavan ja del temps de sos Comtes, los catalans. Y com ab ocasió de la campanya tan ben menada per reivindicar los drets de la Comtesa d'Urgell Aurembiaix y reintegrarla en la possessió de son estat que li havía sigut disputada per lo vescomte de Cabrera, hagués de passar temporada llarga á Catalunya, s'escaygué de trobarse Don Jaume á Tarragona ab una gran part de la noblesa allí reunida, sens que hagués precedit convocatoria á Corts. Perçó diu lo Rey: «E volch nostre Senyor que menys de cort, que nos no haviem »manada, foren ab nos la major partida dels nobles de Cathalunya.» Un rich mercader de Barcelona, en Pere Martell, que's trobava també á Tarragona, convidá á sa taula al Rey y als nobles, y conversant s'entrá á parlar de Mallorca; y en Pere Martell «qui sabía molt de »mar» perque «era cómit de galees» els en doná noticies fidedignes, per quant, «hi havía estat una vegada ó dues.» S'engrescaren los cavallers y proposaren al rey intentar aquella jornada. Com altre cosa no volía Don Jaume, «en aquel loch mantinent aguem acort é con»seyl que faessem nostra cort general en Barçalona, e que fos cort »general del arquebisbe de Tarragona, e dels bisbes, e dels abats, e »daquels Richs homens que dessus havem dits, e dels ciutadans de »Cathalunya, e que aquel dia fossen en Barçalona ab nos.»

Aquell día senyalat fou pel mes de Desembre de 1228, y en lo palau antich dels Comtes tingué lloch la reunió extraordinaria de aquelles memorables Corts Catalanes. Obrí la sessió lo Rey ab un parlament admirable, començant ab lo text llatí *Illumina cor meum Domine*, y explicant en breus paraules l'objecte de aquella convocatoria, que reduhí á tres punts: «la primera que puscam nostra terra metre en »pau; la segona que nos puscam servir á nostre Senyor en est viatge »que volem fer sobrel Regne de Maylorques e les altres iles que per»tanyen á aquela; la terça que haiam conseyl de haver, en manera »que aquest feyt puscam complir á honor de Deu.» Com hi havía

representants dels tres estaments ó *braços*, determinaren deliberar quiscun separadament per posarse d'acort, solventant previament la dificultat que'ls ecclesiástichs presentavan respecte del subsidi de guerra que poguessen ells oferir, que no havía de tenir carácter de tribut sino de donatiu voluntari.

Al sendemá, ohida missa, se reuniren altra volta, y'l Rey doná la paraula á n'En Guillem de Moncada. Un per un parlaren los grans senyors, y'ls prelats y abats, y en Pere Gruny representant la ciutadaría de Barcelona; essent unánim lo parer y fent tots les profertes de serveys, tant de vaixells, com d'homens, per empendre la gran jornada, demanant la part que'ls hi pogués pertocar de la conquista. Lo Rey, agrahint los oferiments, s'obligá ab escriptura otorgada'l 23 de Desembre de 1228, á nomenar árbitres pera fer la repartició de terres y de bens á proporció dels socors ab que quiscun hi contribuhiría. Lo Nadal de 1228 fou de grans festes per Barcelona; y quedant compromesos tots, per jurament, á trobarse á Salou lo primer de Maig següent, prengueren comiat del Rey y se'n anaren á enllestir los preparatius per la campanya.

Abans d'entrar en ella, farém menció del divorci de Don Jaume ab Donya Leonor, de la qual havía tingut un fill, Don Alfons. Fos per mires polítiques, fos perque haventse casat tan jovénet, sentís més tart desafecte per sa muller, que era també una nena al darli la ma d'esposa, lo cas es que, mentres s'estava projectant la expedició á Mallorca, lo Rey instava en la Cort Romana la demanda de divorci. Per resoldre tan delicat assumpte, lo Papa enviá un Llegat extraordinari, lo Cardenal de Santa Sabina, qui per assesorarse cridá á Tarazona una reunió de bisbes aragonesos y catalans. Devant de tan respectable tribunal comparegué Don Jaume ab sa muller, y donant les seues rahons fundades principalment en lo grau de parentiu, pero al mateix temps declarant que, havent contret matrimoni de bona fe, regonexía com á llegítim fill á Alfons y que per tant lo feya hereu y successor seu en lo regne de Aragó, lo llegat apostólich pronunciá sentencia de anulació del vincle matrimonial. Donya Leonor, trista y resignada, se'n torná ab son fillet á terres de Castella.

Aprofitant la ocasió, los nobles aragonesos que veyan ab mals ulls l'anada á Mallorca, intentaren dissuadir al rey, fentli veure que era m[illegible]s facil y ventatjosa la conquista en terra ferma, ó sia, la del regne d[illegible] Valencia que en cert modo se podía dir ja començada. Interposa[illegible]n la influencia del Cardenal llegat qui esforçá la petició dels richs h[illegible]mens aragonesos; mes lo rey contestant resoludament, com diu D[illegible]sclot, que per res mancaría á son jurament, prengué una cinta, y fe[illegible]ne una creu, demaná al Cardenal que la hi posás sobre'l pit. Aixís h[illegible] feu l'enviat del Papa, benehint al coratjós monarca y otorgant

perdons é indulgencies á tots los qui'l seguissen en la creuada. Això passava pel mes d'Abril de 1229, y'l día 1 de Maig Don Jaume arribava á Tarragona per trobarse al port de Salou puntual á la cita donada en les Corts de Barcelona.

No ho foren tant de puntuals los barons que havían promés esserhi á Salou en aytal día; y mentres en Ramon de Plegamans, que venía á ser l'intendent general, feya'ls preparatius necessaris per lo aprovisionament de la host, lo rey en persona dictava órdens y dava cap á tot lo que concernía als ormeigs de guerra y á la distribució de les forces. Aquestes, á la fi se reuniren en nombre de uns 16,000 homens, (quinze mil de peu y mil cinch cents de cavall, segons diu en Miedes) formant la flota vint y cinch grans vaixells, divuyt *tarides* ó bastiments pel transport de cavalls y enginys de guerra, dotze galeres, y un centenar de galiots y altres petites embarcacions. Lo rey arreglá l'orde de la marxa, y era tant lo desitx que tenía de ferse á la mar, «que tot vent li era bo»; y el dimecres primer del mes de Setembre de 1229, doná la senyal de partida, quedantse ell á la reraguarda, contemplant ab goig lo espectacle «que faya bo bel veer á aquels »qui romanien en terra e á nos que tota la mar semblava blancha de »les veles; tant era gran lestol.»

En essent devant l'illa, se girá un temporal «de vent á la Proença» y veyent lo gran perill de les naus que anaven totes en roda, lo rey feu una pregaria fervorosa que de bon grat copiaríam aquí sencera, y que termina ab aqueixa dolça invocació á María Santíssima que fou com la estrella guiadora de totes les empreses del nostre gran rey. «E Senyor membreus de tanta gent que va ab mi per servirvos; e vos, »Mare de Deu que sots pont e pas dels peccadors, prechvos per les ».vij. alegries e per les .vij. dolors que hagues del vostre car fiyl que »ell me storça desta pena e daquest periyl en que yo so, e aquels »qui van ab mi.»

Al port de la Palomera entraren lo primer divendres de Setembre, sense haver perdut ni una sola barca del estol. Les grans dots de guerrer valent y estratégich se revelaren tot seguit en aquell jove de vint anys. Cada un dels epissodis de la conquista marca un colp del seu geni, prompte á la intuició y resolt á la execució, tan resolt y ardit que'ls seus faels servidors lo hagueren de refrenar més d'una volta, perque no posás en perill inminent la seva vida. Despré de les primeres algarades ab los moros, se feren los preparatius pr la batalla que devía posar l'armada real al peu dels murs de la ci tat de Mallorca. De bon matí, celebrá la missa lo bisbe de Barcel na, Berenguer de Palou, y feu una calurosa exhortació als creuats y oná la comunió al brau Guillem de Moncada qui no havía pogut om-bregar com los demés el día de la marxa á Salou. Per diver in-

drets s'empenyá'l combat ab los sarrahins que dominavan la serra prop de Portupí; y al voler lo dit Guillem de Moncada apoderarse d'una altura per semblarli que alló havía de decidir la victoria, se trobá quasi sol en mitx d'un núvol de sarrahins, y allí fou mort, mentres rebía no molt lluny d'allí mortal ferida, lo seu germá lo brau En Ramon. Reculant fugía En Guillem de Mediona ab la cara tota ensangrentada; pero'l rey prenent per la brida son cavall li maná que tornás á la batalla, «que bon cavaller per aytal colp com aquel, enfelonir sen deu, que no deu eixir de batayla», y donant l'exemple, acompanyat de sa senyera, se'n ent[illegible] rey en lo més fort del combat, y fugiren los sarrahins en nombre de dos mil, podentli dir Don Nunyo: «Bon dia es vengut á vos e a nos que tot es nostre, pus aquesta ba- »tayla havets vençuda.» En açó s'encontra'l sey ab lo bisbe de Barcelona, qui en secret li digué que'ls germans Moncàda eran morts. «Cóm morts? dixem nos. E presem nos á plorar, e puys dixem al bisbe: »No plorem, que ara no es ora de plorar, mas levem los del camp, pus »que son morts.»

Aleshores se'n pujá'l rey á la serra de Portupí, y vegé Mallorca «e »semblans la pus bela vila que anch haguessem vista.» Allí acamparen, y al endemá se feren los funerals dels Moncadas, fent posar lo rey una estesa de veles y draps en l'albergada, perque desde la ciutat no vegessen los moros les candeles; y com tothom se posés á plorar y fer gran dol al veure'ls cossos morts de aquells dos héroes, que eran la flor de la noblesa catalana, maná lo rey que tothom callás y aixugás de sos ulls les llágrimes.

No es possible descriure, en breus paraules, la gloriosa gesta del assetjament y conquista de la ciutat de Mallorques. Ningú reposava en l'estol dels cristians, y tampoch s'adormían los sarrahins. Nobles y escuders, senyors y vassalls, tothom cuydava á bastir los enginys de guerra per batre'ls murs, los almajanechs, los fenévols, los trabuchs, y sobre tot los mantels, que eran unes grans baluernes ab rodes, per acostarse á les muralles al abrich dels projectils pesats y de les sagetes que tiravan los de dins. En Jaçpert de Barberá ne construhí un d'eixos mantels que també se'n deya la *gata*, y'l rey y'l comte d'Ampuries ne feren fabricar dos d'altres. A mantenir lo fervor del entussiasme contribuhian ab ses prédiques dos frares de Sant Domingo, fra Berenguer de Castellbisbal y fra Miquel de Fabia que havían pode[illegible] dels bisbes per absoldre á tothom, y alentavan lo coratje dels cri[illegible]ians.

[illegible]lguns del senyors musulmans, entre ells Ben-Ahabet, cregueren pr[illegible]dent convenirse ab lo rey y ferli sumissió voluntaria, portantli ad[illegible]més lo socors oportú de vitualles. Se anava estrenyent cada día'l se[illegible], y'l rey moro demaná parlament per capitular en bones condi-

cions. Don Jaume ab son natural bondadós s'inclinava á acceptarles; pero tots los barons y fins lo bisbe de Barcelona s'hi oposaren en termes forts, retrayentli la sanch ja vessada dels braus guerrers que havían de ser venjats ab la ruina total del enemich; y per no perdre'l temps en negociacions, y creyent ja bastants per l'assalt definitiu los treballs de mines y valls que s'havían fet, á proposta de Don Nunyo, tots los magnats feren jurament sobre'ls sants Evangelis d'entrar en la ciutat á día senyalat, per vençre ó morir, y fins de donar la mort com si fos un sarrahí, al qui girás la cara y volgués recular. Se feu aquest jurament lo día de Nadal, y'l día 31 de Desembre, abans de trench d'alba, l'exércit cristiá ohí missa, combregá'l rey, y doná l'orde del assalt ab estes paraules: «Via, barons, pensats danar en nom de »nostre Senyor Deus.» Per tres vegadas cridá'l rey, vehent que la host no's movía; y á la terça vegada, se posaren tots á cridar *Sancta María, Sancta María*, y entraren per la bretxa oberta, y diu lo rey en sa crónica que'ls moros deyen després «que viren entrar primer á »caval un cavaller blanch ab armes blanques, e açó deu esser nostra »creença que fos sent Jordi, car en estories trobam que en altres ba- »tayles lan vist de chrestians é de sarrains moltes vegades.»

Aspra y sagnanta fou la lluyta pels carrers de la ciutat, defensantse com á lleons los moros á qui enardía l'emir muntat en un cavall blanch; pero no tardá en veures onejar l'estandart d'Aragó en les torres dels murs, y'l walí de la ciutat queya rendit als peus del Conquistador que l'agafá per la barba, com ho havía jurat, segons comptan los cronistes Muntaner y Desclot, y la fortalesa de l'Almudaina ab tots sos tresors y alhajas se rendí al vespre meteix del día 31 de Desembre del any 1229.

Vuyt días seguits durá'l saqueig de la ciutat, y'l repartiment de la presa, y sobre tot la repartició de les terres, doná lloch á escenes desagradables y s'emportá una llarga temporada que'l rey volía aprofitar per terminar la conquista sometent á tots los moros de la illa.

Deixant per llochtinent ó governador del nou regne cristiá á Bernat de Santa-Eugenia, prometent que «sovent e menut» hi aniría y que en cas de algun perill «hi acorrería de sa persona» lo día 28 de Octubre de 1230 s'embarcá'l rey pera Catalunya, ahont fou rebut per tot arreu ab honors de triomfador.

La conquista tan feliçment lograda, y completada á no trigar per la sumissió dels moros de Menorca y cástich dels que s'havían sublevat y's resistían en les montanyes de Mallorca, fou com la senyal mágica del alçament del esperit nacional, l'afiançament de la autoritat prestigiosa del jove monarca, la gloria de Catalunya y causa de universal alegría en tots los regnes de la Cristiandat.

CAPITOL QUART

La conquista del regne de Valencia. — Casament del Rey ab Yolanda de Hungría.

(1231-1239)

L'IMPULS estava donat y no era'l rey home d'adormirse sobre'ls llorers cullits á Mallorca. Per altra part los aragonesos, bon xich descontents de no haver tingut participació formal en la conquista de les Balears, ardían en desitx de llançarse sobre Valencia. Per son compte alguns, com Blasco d'Alagon, havían portat enllá les seves incursions á Morella y Ares, territori que'l rey reclamá per la corona, al donar començament á la campanya. La qual no havía de esser pas exclusivament aragonesa, puig no havían de deixar á son rey y capdill los barons y prelats catalans, y sobre tot perque sols los catalans eran qui podían prestarli per mar poderossísima ajuda, principalment per lo conduyt ó aprovisionament de la host.

Ja sabía'l rey que'l regne de Valencia «era la meylor terra e la »pus bela del mon», pero també sabía que'ls moros valencians «saben »darmes e que son molt maestres» y per açó al explicar son plan de campanya, manifestá que la cosa aniría llarga, y'ls feu á saber á sos consellers que, per mediació del *Apostoli*, ó sia del Sant Pare, havía tractat casament ab Yolanda (*), filla del rey Andreu de Hungría. En efecte, estant ja en campanya, lo rey deixa per un moment lo campament de Burriana, per anar á Barcelona (8 Setembre 1235) per rebre en la Seu la benedicció nupcial, unintse ab aquella princesa que com diu Desclot «era molt bella dama, agradable á Deu y á son poble.» Per un acte de 11 Desembre del mateix any, lo rey fa donació á sa segona esposa, Yolanda, del senyoriu de Montpeller y comtat de Millau, li fa hipoteca de son dot en lo Rosselló, y senyala per los fills que pugan venir d'eix matrimoni lo regne de Mallorca, les onquistes á fer en lo de Valencia, lo de Montpeller, Millau y

(*) Aquest nom de Yolanda s'ha transformat en *Violant* y en castellá *Violante*. En la escriptura de constitució dotal que es al Arxiu de la Corona d'Aragó, se l'anomena *Yoles*.

Rosselló ab altres pertinencies, reservant pera Alfons, lo fill de la primera dona, Leonor de Castella, lo regne d'Aragó.

Tal com s'havía planejat la conquista de Valencia, s'executá ab tota precisió; començant á fer grans tales per tot arreu al entorn dels poblats dels moros, y anant de dret cap á Burriana que considerava com la clau de Valencia. Dos mesos durá'l setje d'aquella vila, y'l Rey doná probes de valor fins temerari, de talent estratégich y d'una resistencia verament admirable. Ell dictava les órdens, ajudava á arrenjar los fenévols y altres enginys de guerra, vetllava á les nits com un guayta, y'n passava moltes armat de cap á peus, ab la ma posada sobre'l *Tisó*, la seva predilecta y «aventurosa» espasa.

Un home de confiança tenía al seu costat, un parent seu, En Bernat Guillem d'Entenza, qui fou certament lo seu braç dret devant de Burriana. Una nit, haventse situat dit cavaller molt aprop dels fossos de la vila, hi hagué alarma, sabentse que'ls moros l'havían atacat; y Don Jaume, vestintse depressa, sense posarse la cota de malles, sols ab lo capell de ferre, l'escut y l'espasa, corregué ab deu cavallers en socors de son oncle. Un estol de sarrahins havía intentat una sortida; y en la brega fou ferit per una sageta á la cama. Lo mateix rey li tragué la sageta y li curá la ferida, y maná á son oncle que's retirás á l'albergada ó campament pera millor cuydarse. «Senyor, digué'l brau Guillem, me'n guardaré be de fer tal, perque aquí'm goriré mellor que'n lo campament.»

Les trinxeres obertes pels cristians tocavan ja als murs de la vila, y á la fí's determiná donar l'assalt; pero'ls moros veyent que no'ls arribava 'l socors qu'esperavan de Valencia, demanaren capitulació, rendintse Burriana que contava uns 7,000 habitants, á condició de que se'ls deixás sortir, emportantsen tot lo que poguessen dur á sobre (Juliol de 1233). Penyíscola caygué al cap de poch temps, y altres viles y castells, vegentse desamparats, també capitularen, fentlos el rey bons tractes, perque, com ell diu, més s'estimava veure als moros rendits *vius, més que morts*. Les tales y les cavacaldes que feya sovint ab sos cavallers y ab los feréstechs almogávers, donan per resultat la rendició de moltes poblacions y castells roquers que sols per fam podían ser presos.

L'any 1238 senyala una nova etapa de la conquista, ab la possessió important del Puig, á dues lleugues de la capital, anomenat de la *Çebola*, y que desde aquell moment volgué'l rey que s'anomenás lo *Puig de Santa María*, fenthi reconstruir la fortalesa que'ls mor[illegible]s, al retirarsen, havían enderrocat. Molts dels richs homens aragone[illegible]os li desaprobavan lo plan de posar allí guarnició; pero Don Jaume e[illegible] inflexible quan havía pres una determinació, després d'haverla [illegible]adurada. Aquell fort del Puig se comunicava ab un altre de ri[illegible] nar,

á fí de rebre fácilment auxili y queviures. A son fael Bernat Guillem deixá com á governador del castell y força del Puig. Mentres estigué una temporada fora Don Jaume, per arreglar á Montpeller unes diferencies impertinents ab lo bisbe de Magalona, lo rey moro de Valencia Ben Çahen (*) volgué donar una escomesa furiosa á la petita guarnició del Puig, y ab un exércit que alguns fan arribar á 40,000 homens de peu y 600 de cavall, sortí de Valencia, un día d'Agost de 1237. Sols l'heroisme d'aquell grapat de cristians comandats per En Bernat Guillem d'Entenza podía acceptar tan desigual batalla. Tots, havent ohit missa y combregat, esperaren l'enemich á peu ferm. Dos estols se formaren: un de cinquanta cavallers y mil peons á les órdens den Bernat Guillem, que havía de rebutjar l'embestida, y un altra de reserva comandat per en Guillém d'Aguiló que havía d'estarse á darrera del Puig d'emboscada, per llançarse sobre'ls sarrahins á l'hora oportuna. Aquest segon estol s'havía de formar ab doscents muls ó rocins, montats quiscun per dos peons, portant banderes y tocant anafils ó trompetes, y altres instruments que anaren á cercar als vaixells que havían arribat poch abans ab vitualles. Tal com ho pensá'l pros Bernat, reexí l'estratagema. Atacan los moros, y fou tal la barreja, que la host den Bernat Guillem anava á ser del tot perduda, quan tot plegat surt de la vall al peu del Puig, l'estranya companyía del Aguiló, brandant los penons, sonant los corns y trompetes ab gran remor, y sobre tot fent onejar un gran estandart ab les quatre barres d'Aragó, semblant á la Senyera que sempre acompanyava al Rey. Causá tal pánich en la morisma aqueixa aparició, que emprengueren la fuyta més vergonyosa, deixant en aquells plans extesos uns deu mil morts, molts d'ells sense senyal de ferida d'arma. Don Jaume era á Osca quan rebé la noticia de la gran victoria, que s'atribuhí també á una miraculosa intervenció de Sant Jordi, y desseguit feu cantar lo *Te-Deum;* alegría que no tardá molt en ser endolada per la trista nova de la mort del brau capdill Bernat Guillem d'Entenza.

Quan aixís estava empenyada l'obra de la conquista, encara'ls impertinents richs-homens aragonesos, capitanejats per l'infant Don Ferrán, abat de Montaragón, tractavan de fer entendre al rey que havía d'abandonarla. Un día sapigué per un frare predicador que molts cavallers havían resolt marxar del Puig, tement lo fracás de la guerra. Tant apesarat ne fou lo rey, que diu en sa Crónica que aquella nit no pogué clucar los ulls y que suava com si s'hagués ficat en un bany, y aixó que era pel mes de Janer. Determinat y resolt, en ferse de día, convoca á la host á l'iglesia de Santa María;

Molts autors li diuen *Ben-Zeyan.* Lo rey en sa Crónica l'anomena sempre Çahen.

y'ls feu un parlament que acabá ab estes paraules: «Nos prometem »aqui a Deus, e a aquest altar que es de la sua mare, que nos no passa«rem Terol nel riu d'Ulldecona tro que Valencia haiam presa, e en»viarem per la Regina nostra muyler e per nostra filla que vinguen, »perço que enterats que major volentat hinc havem de aturar e de »conquerre aquest regne, que sia a servici de Deus.» Tothom se posá á plorar al ohir estes reyals paraules, y s'aconhortaren de prosseguir la jornada.

Al saber l'emir Çahen que'l Rey havía fet venir á sa muller y filla per mostrar que no havía de desistir, volgué entrar en tractes de concordia, oferintli la major part dels castells del Regne, y un tribut annual de deu mil besants. Lo Rey contestá ras y curt que no hi volía saber res, y que «quan tindría la lloca, també tindría'ls pollets.» L'ajudava á mantenirse ferm, veure com s'anavan rendint altres quefes serrahins, y ja no quedava més que atacar la capital, que, per les tales en l'horta, y per lo bloqueig de les tropes cristianas era ja «un fruyt madur á punt de caure.»

Los nobles y senyors aragonesos y catalans que s'havían retret, començaren á comparexer; y com la fama s'era divulgada lluny, se reuniren també á l'host reyal molts cavallers extrangers, alguns inglesos enviats per lo rey Enrich III, y fins volgué péndrehi part ab los prelats naturals del regne, l'arquebisbe de Narbona, Pere Amyell qui s'hi presentá ab onze cavallers y mil cent homens de peu, reclutats al Mitjorn de França. Lo mateix rey s'entussiasma parlant del orde y bon govern que hi havía en lo campament cristiá, sempre abastat de tot lo necessari per viure, per les galeres que seguidament anavan y venían de Tarragona y de Tortosa: «E vench nos gran »conduyt de pa, e de vi, e de civada, e de formatjes, e de fruytes, »e altres menuderies, si que la ost era tan gran que a la derreria »quey avia be .M. cavallers, e be .LX. milia homens de peu. E tro»bava hom tota cosa que hom volgues a vendre e a comprar, aixi «com faria hom en una ciutat, si que ypotecaris hi havia de Mont»pesler e de Leyda que hi venien especies...»

Ab un exércit de seixanta mil peons y mil de cavall, era segura la victoria, y era hora ja de provar l'assalt. Los moros intentaren fer alguna sortida, y en una d'elles se posaren en perill los homens del arquebisbe de Narbona, lo qual vist pel rey, montá á cavall per advertirlos de la falsa retirada que feyan los sarrahins. En això una sageta lo ferí del cap, travessá lo capell de cuyro y se li plantá arrán del front. Lo rey irritat s'arrancá la fletxa, trencantla, «e exian »la sanch per la cara e enjus e ab lo mantel de sendat que no »aduyem torcavem nos la sanch, é veniem rient per tal que [illegible] os »no sen esmayas.»

Per fí, á mitján Setembre, Ben Çahen proposá la capitulació, y en les sentades tingudes hi fou present la Reyna Yolanda, qui doná son assentiment á lo que'l rey acceptava, sense consultarho als barons que se'n disgustaren, sentint alguns orgullosos richs-homens una enveja mal dissimulada. No sabían encara ferse cárrech de que aquell noy á qui havían tant contrastat, era un gloriós monarca en la plenitut de la vida, que ab sa espasa vencedora mantenía ferm lo ceptre de la realesa. La capitulació de Valencia fou firmada en la torre de Ruzafa, als 28 de Setembre de 1238, y quan Don Jaume vegé la sua «senyera sus en la torre, descavalgam del caval, en endreçam nos ves horient, e ploram e besam la terra per la gran mercé que Deus nos havia feyta.»

CAPÎTOL QUINT

La obra política del Conquistador. — Ses relacions ab Castella. — Tractat de Corbeil ab lo Rey de França. — Frustrada expedició á Palestina. — Lo rey al concili de Lyó. — La mácula de sa vida. — La Fillada del Rey. — Rebelió dels moros de Valencia. — La mort del Rey En Jaume.

(1239 - 1276)

La obra del Conquistador quedava feta; y si be encara no pogué envaynar del tot la gloriosa espasa, y torná á fulgurar pel terror dels moros en les conquistes dels altres llochs del Regne de Valencia, y sobre tot més tart en la conquista de Murcia (1266), lo estret espay de aqueix Compendi popular no'ns permet allargar la relació dels fets d'armes; quan cridan poderosament nostra atenció altres fets no menys gloriosos que omplen la vida del gran monarca.

i com á guerrer se pot posar En Jaume al rench dels més fam os capitans; com á polítich, ben pochs n'hi haurá en les histori dels Estats antichs y moderns qne pugan aventatjarlo. De tots lo monarques que en la Edat Mitja traballaren en aquella laboriosa ge ació dels Estats europeus, lo qui exercí una influencia més fo [illegible], lo qui aportá un caudal major á la acció civilisadora del

cristianisme, fou sens ningun dupte'l rey que ab sa espasa formá l
nació més forta del Mediterrani y ab gran sabiesa y rectitut sapi
gué governarla. La seva lley fundamental era aquella máxima qu
tant inculcá á sos hereus: DEU AMA ALS REYS QUI AMAN Á SOS PO
BLES. Lo rey En Jaume, ans que tot y per sobre de tot, amá in
tensament á sos pobles; y aqueix amor paternal fou á proba d
desdenys y de traydoríes, de revoltes y de ingratituts. A la nobles
rebelle no la volgué abatre per interés personal, sino per amor á l
pau y á la justicia; y al poble no'l llagotejá, per servirsen co
d'instrument contra la noblesa, sino perque entenía que això er
de rahó y lley de Deu. Per això un dels set consells que doná
son gendre, lo Rey Alfons lo Sabi, de Castella, diu que procur
retener, ó tenir á favor seu, *dues partides, ço es la esglesia, els pobl e les ciutats, car aquels son gent que Deus ama mes que no fa als ca vallers, car los cavallers se leven pus tost contra senyoria quels altre*

Aqueix esperit que ara'n diríam democràtich, resplandeix en to
los actes del rey, inspira totes ses lleys y totes les sabies reform
que introduhí en sos regnes; respectant á Catalunya los vells *Usa jes*, perfeccionantlos ab les institucions municipals; á Aragó mante
nintli sos *Furs*, á pesar de les toçuderíes dels richs-homens; dotan
á Mallorca d'un regiment que'n feu un reyalme floreixent arran me
teix de la conquista; y dictant per lo nou regne de Valencia un
Furs que serán sempre considerats com un monument de sabiduría
llegislativa.

Identificat ab son poble, feu sentir sa influencia soberana en tots
los órdens de la societat; afavorí les arts y les ciencies; promogué'l
gran impuls comercial de Catalunya, y ell fou qui ab ses relacions
internacionals, preparà'l domini del Mediterrani per la nostra ma-
rina mercant. Al seu costat s'hi veyen, no sols los guerrers vestits
de ferro, sino també prelats y clergues, prudents y doctes conse
llers, *llegistes* y *decretalistes*, com diu ell, per resoldre en conformi
tat á dret les múltiples y diverses qüestions que á la curia reya
eran presentades; trobadors y petits burgesos, fentse amar de tot
hom, com ho conta ab ardorós entusiasme lo cronista Muntaner
Lo regnat de Don Jaume significa, sobre tot per nosaltres los cata
lans, la definitiva concreció dels elements constitutius de la nacio
nalitat, aglutinats, per dirho axís, per la llengua que en los llabis
y en la ploma del gran Rey s'amotlla dócil á totes les fa[illegible] de
pensament y á totes les tendreses del cor. (*)

En l'orde religiós nos dirán lo que fou lo regnat de Don [illegible] me,

(*) Ses dues obres, la *Crónica* y'l *Llibre de la saviesa*, autorisan per consider[illegible] Don Jaume I, com un pare y mestre de la prosa catalana.

ls grans monastirs disseminats en totes les encontrades del reyal-
ne; la difusió y preponderancia de les noves órdens de Predicadors
y Framenors que tant contribuhiren al foment de la cultura y al
afiançament de les llibertats populars; la fundació del heróich insti-
tut de la Redempció de catius, anomenat de la Mercé, títol d'honor
per Catalunya; y no citam los noms dels varons més ilustres que
esplandiren al entorn del trono del Conquistador, perque la no-
menclatura perllongaría excessivament aquest capítol epilogal.

La que'n podríam dir política internacional de Don Jaume girá
sobre dos puns principals: les relacions ab Castella y ab França.
Emparentat ab les cases reyals de abdós payssos, sens faltar á les
obligacions de la sanch, tingué molt compte en mantenir íntegres
los drets é interessos de sos reyalmes. Una idea fixa'l dominava, y
era la d'evitar la influencia castellana, fins al punt de que al fill
que tingué de son primer matrimoni ab Dónya Leonor de Castella,
l'infant Alfons, lo desheretava del regne de Aragó, en cas de que
s'hi presentás acompanyat de forces castellanes. Aquest infant no
arribá á cenyir la corona, puix morí molt abans que son pare. A
Navarra y á Vizcaya prestá Don Jaume decidida protecció per evi-
tar que passassen á la corona de Castella; mes á pesar de tot axó,
doná sa filla Yolanda en matrimoni al citat Alfons lo Sabi, y cum-
plint llealment una promesa, li conquistá y entregá generosament
lo regne de Murcia.

A França hagué de tractar ab son parent lo rey Lluis el Sant, y
com per rahó de les conquistes fetes ençá dels Pirineus, no podía'l
rey En Jaume atendre á la conservació de sos antichs drets de so-
birania sobre'ls Estats Ultrapirenáichs que havían esset causa de la
mort de son pare; y com per altra part los meteixos princeps del
Llengadoch y de Provenza, debilitats per ses discordies, s'havían
anat entregant y rendint á la hegemonía francesa, la força de la ló-
gica dels fets que conduhía á la formació de grans nacionalitats,
portá lo tractat de Corbeil en 1258, en lo qual feyan los dos monar-
ques mútues renuncies de sos drets en territori del altre. Y com á
segell de la concordia, s'estipulava'l casament de la princesa Isabel
d'Aragó ab lo fill de San Lluis, Felip, qui fou lo successor en lo re-
yalme de França.

A un altre matrimoni, lo del infant Don Pere ab Constança de
Sici[illegible]a, anava'l rey Don Jaume á preparar la intervenció aragonesa
en [illegible]s qüestions que havían de remoure tots los Estats de la pe-
nín[illegible]la itálica (1262).

I[illegible] fama del rey d'Aragó havía atravessat moltes fronteres, y'l
Kh[illegible]ó rey del Mongol li enviá una embaixada, instantlo á acome-
tre [illegible]presa de recobrar lo Sant Sepulcre de Jerusalem (1267). A

Valencia rebé Don Jaume al enviat de la Tartaria qui anava acom panyat d'un emissari del Emperador de Constantinopla, Miquel Pa leòlech, prometent al rey socors y ajuda pera tal empresa lo Khan y'l soberá biçantí. Al rey lo afalagá l'il-lusió de poder assolir lo que endebades havía probat la flor dels reys y de la cavallería occiden tal; y á pesar de que'l de Castella y tota la fillada del rey y molts barons del regne s'esforçaren en dissuadirlo, presentantli'ls perills de tal aventura, Don Jaume, instat per molts prelats y nobles que li oferiren son concurs, y animat per lo desitj universal d'un poble creyent y fins per los cants dels trobadors, se determiná de passar á Ultramar, com aleshores se deya de les terres de Llevant. Tant pressa se doná á enllestir los preparatius per la gran jornada, que'l día 4 de Setembre de 1269, sortía del port de Barcelona una magni fica flota de trenta vaixells grans, dotze galeres y moltes altres pe tites embarcacions, essent capitá de la galera real En Ramon Mar quet. Als dos dias de navegació, s'aixecá un temporal tan horrorós «de tots quatre vents», que la flota quedá dispersa y poch se'n faltá que no fos tota destroçada. Llançada la nau del rey sobre les costes del Llengadoch, pogué salvarse á Aygues-mortes, seguida dels tres navilis del sacrista de Lleyda, den Pere de Queralt y dels çavallers de Calatrava. Una part de la flota, corrent lo temporal, se refugiá á Sardenya, y alguns vaixells comandats per dos fills naturals del Rey, Pere Fernández y Ferran Sánchez, arribaren á les costes de Siria fondejant á San Joan de Acre. En va esperaren allí á son pare, y se'n hagueren de tornar ab la tristesa al cor de veure frustrada tan alta empresa, que als musulmans ja tenía espavordits y esperançats als cristians. Al veures en tan gran perill, y considerant la pérdua de la bella flota, prou hi devía pensar lo rey en aquelles paraules quasi profétiques que li havía escrit lo Sant Pare: «Si be ab gran »goig hem sabut que'us proposavau anar al socors de Terra Santa »nos volem que vos entengau que'l Crucificat no accepta de grat los »homenatges de qui'l crucifica de nou ab la taca de una unió inces »tuosa.» Parlarèm tot seguit de aqueixa taca de la vida del rey, á qui per un moment hem de contemplar gallart y magestuós asseu res al costat del Papa en lo Concili general de Lyó de França.

Gregori X li havía convidat, y volgué acudir á la cita ab la major esplendidesa possible y com li pertocava á un Monarca que's pot [illegible] compartía ab lo mateix Papa l'arbitratje suprem sobre la Cristian[illegible] Lo día 1 de Maig de 1274 entrava'l rey á cavall per los portals [illegible] Lyó, acompanyat d'una brillant comitiva de prelats y de caval[illegible] que fou la admiració de la multitut que'ls aclamava; essent ta[illegible] gentada que «per fer lo camí de mitja llegua hi estigueren tot lo [illegible] »fins á mitx dia.» La recepció del Papa fou tan solemne com [illegible]

tuosa, y'l rey en sa autobiografía se complau en contarne totes les particularitats. En la sessió primera del Concili lo Papa'l feu assentar á son costat en la tribuna, no pujant més d'un palm lo trono pontifical de la cadira real, y desseguit s'entrá á parlar de la organisació d'una nova creuada. Lo rey hi digué francament son parer devant de aquella augusta assamblea de cardenals y bisbes; y veyent que res se acordava, determiná marxar, no sens demanar al Papa que'l coronás solemnement. Gregori X li digué que ho faría, ab tal que'l rey de Aragó renovás lo jurament de vassallatje que son pare Pere II havía prestat á la Santa Seu de Roma, y pagás lo tribut annual que se li devía. Don Jaume no cregué convenient accedirhi, y se'n torná sense haver vista posar en son cap la riquíssima corona que duya previnguda pera la ceremonia. Mes abans de pendre comiat del Papa, volgué confessarshi, y diu ell que'l Papa lo escoltá, y no li doná altra penitencia «sino que'ns guardassem del mal e perseverassem el be. »E sobre açó fermaren los jenolls devant ell, e ell nos mes la ma sobre »la testa, e donans la sua benedicció be per cinch vegades, é besam li »la ma e presem son comiat.»

Si'l rey En Jaume no hagués tingut les debilitats de la carn, certament que per tots conceptes estaría en un grau major que'l de sos coetanis y parents, Sant Ferran de Castella y Sant Lluis de França. Pero la falta que ell nota de son pare que era dat *á fembres*, fou la mácula de sa vida. Ni casat, ni en los paréntesis de viudesa, no sapigué may véncer la passió amorosa, ell que havía vençut tants enemichs. De les amants que tingué, la més célebre y més llegendaria fou la Teresa Gil de Vidaure, de la qual tingué dos fills que regonegué y dotá com á prínceps de la sanch, perque una vegada fou morta Donya Yolanda, llegitimá sa unió ab Teresa, si be que no la collocá en la categoría y honors de reina. Y esdevingué que la esposa morganática contragué'l terrible mal de la lepra, y no podent cohabitar ab ella, demaná á Roma'l divorci per poderse casar ab un altra famosa amiga, parenta seva, Na Berenguera Alfonso, gran dama aragonesa. Inexorable fou lo Papa Climent IV á tal demanda, y en unes lletres del any 1265, fentli gravíssimes reflexions sobre sa conducta, tot elogiant ses glorioses empreses en be de la Cristiandat, li diu ab enteresa apostólica: «Creyeu vos que encara que totes les reynes del »m[illegible]on fossen atacades de lepra, que per això haviam de donar als reys »f[illegible]cultat per pendre altres mullers?»

[illegible]e sa il-lícita relació ab la Berenguera, ne fa palesa menció'l rey e[illegible] sa Crónica, quan en lo siti de Murcia, volgué abans confessarse a[illegible] Fra Arnal Segarra, y li digué: «E nos dixemli que a nostre Senyor »[illegible] li cuydavem tenir altre tort perque nos deguessem esser perdut, [illegible]o tant solament de dona Berenguera...»

Aquests amors hi hagué moment que l'encegaren del tot, empenyentlo fins al crim sacrílech de que fou víctima'l bisbe de Gerona, Berenguer de Castellbisbal; lletja mácula que obscureix lo resplandor de sa nativa magnanimitat! La tradició popular ha deixat consignats eixos deplorables mancaments del Rey, en aquella cansó de breçol que, referintse á Sant Ramón de Penyafort, lo més docte y més sant dels consellers de Don Jaume, li diu *confessor de Reys, — de Reys y de Papes, — confessava un Rey — que en pecat n'estava.*

Deixemlos estar als bastarts que nasqueren d'eixes unions il-lícites, y parlem breument de la fillada del Rey. Es cosa de notar que Don Jaume tot sovint otorgava testament, á mesura que anava creixent sa familia, y la cláusula principal es sempre la de dividir los reyalmes que havía conquistat. Considerat lo Casal d'Aragó com una familia, era un principi d'equitat aquesta repartició del regne; pero baix lo punt de vista polítich, era una errada que havía de portar gravíssimes conseqüencies en los regnats posteriors.

Tingué, donchs, de son matrimoni ab Yolanda d'Hungría, al infant Don Pere son inmediat successor en los regnes d'Aragó, Valencia y Catalunya; al infant Jaume á qui deixá'l regne de Mallorca, y á tots dos los vegé casats; á Ferrán que morí jove; á Sanxo que fou arquebisbe de Toledo y morí á mans dels moros en les rebel-lions de Valencia y Murcia; á Yolanda casada ab lo rey de Castella, Alfons lo Sabi; á Constança, esposa de Don Manuel, infant de Castella; á Sanxa de qui diuen alguns autors que morí santa en la peregrinació dels Llochs Sants; una María que fou monja, segons l'analista Zurita, y per últim á Isabel que's casá, com ja hem dit abans, ab Felip *lo Atrevit*, rey de França.

Poch deprés d'haver anat al concili de Lyó, hagué'l rey de compondre unes qüestions de sos fills Pere y Jaume ab los alts barons del regne, com lo comte d'Ampuries, y li arribá la noticia de un alçament general dels moros de Valencia y de Murcia. Estava aprop de la setantena'l rey, y al posarse en campanya novament per castigar als rebel-les, aliats y ajudats per los moros de Granada, caygué greument malalt á Xátiva, havent de confiar la direcció de la campanya á sos dos fills y hereus, als qui exhortava á ser valents dientlos: «Fiyls, sabets be de qual loch venits e qui es vostre pare, en tal »manera fets vuy de feyt darmes que tot lo mon diga qui sots e »don venits.»

La malaltía s'apitjorá ab les calors del estiu, y á 21 de Juliol [illegible]tant á Alzira, després d'haver rebut ab devoció inefable los Sa[illegible]ments, feu renuncia y abdicació en favor de sos fills, y deman[illegible]t l'hábit del orde del Cistell, prometé á Deu passar en lo monastir [illegible]e Poblet lo temps que li restás de vida. Son gran cor de pare [illegible]n

clar enteniment de rey resplandexen d'una manera incomparable en los consells y amonestacions que doná á son primogénit, á qui feu entrega de sa espasa, d'aquella eternament famosa espasa «ab la qual, sostingut per la ma de Deu, havía vençut á tots sos enemichs.» Cap á Poblet se feya portar en sa llitera, quan al esser á Valencia, li arribá l'hora suprema, y als 27 de Juliol de 1276, s'adormía en la pau del Senyor l'alt y poderós Rey En Jaume d'Aragó.

No es per explicar lo dol que's feu en tota la terra, quan fou portada aquella mortal despulla á sa sepultura de Santa María de Poblet. Allí reposá fins al any 1835, quan fou destruhit aquell nobilíssim cenobi y profanades les tombes reals. Entera fou trobada sa momia, essent traslladada, l'any 1856, á la Catedral de Tarragona, ahont se pensa ara, ab motiu del Centenari, erigirli un monument funerari que sia digne del Rey Conquistador.

Un monument d'admiració hem d'aixecarli en nostra pensa tots los qui parlam la llengua ab que ell pregava y llegislava; y sa memoria ha de sernos un poderós estímul per servar l'esperit y la força de la nacionalitat per ell creada y enaltida.

TAULA